

УДК 130.2 + 316.32 + 008

Олександр Стовпець

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОГЛЯД НА КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ТИПИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Глобалізація культури – процес із тривалою історією, і тому, намагаючись аналізувати різні аспекти сучасної глобалізації в культурному контексті, необхідно виходити за межі реалій новітньої епохи і розглядати культурні аспекти глобалізації у ретроспективі. Будучи породженням історії, глобалізація несе на собі відбиток попередніх інтеграційних процесів і має величезну соціокультурну спадщину.

Ключові слова: глобалізація, культура, культурно-історичні типи глобалізації.

A. Stovpets. Sociophilosophic view of globalization's cultural and historical types

Cultural globalization is a process with a long-run history, therefore, trying to analyze the aspects of modern globalization in cultural context, it's necessary to drop out the limits beyond realities of modern epoch in order to consider them in retrospective review. Being a consequence of human history, globalization bears the traces of previous integrating processes and has a great socio-cultural heritage.

Key words: globalization, culture, cultural and historical types of globalization.

A. Stovpets. Социально-философский взгляд на культурно-исторические типы глобализации

Глобализация культуры – процесс с длительной историей, поэтому, стремясь проанализировать разные аспекты современной глобализации в культурном контексте, необходимо выходить за рамки реалий новейшей эпохи и рассматривать их в ретроспективе. Будучи порождением истории, глобализация несет в себе признаки предыдущих интеграционных процессов и содержит огромное социокультурное наследие.

Ключевые слова: глобализация, культура, культурно-исторические типы глобализации.

Постановка проблеми. Актуальність обраної проблематики обґрунтовується тим, що у дослідницькому середовищі досі залишається відкритим питання: чи є глобалізація культури винятково сучасною тенденцією, або ж вона має глибокі історичні корені та прецеденти?

Формулювання завдання. Метою статті є виокремлення та охарактеризування т. зв. “культурно-історичних типів” глобалізації з точки зору наявності ознак глобальних процесів на різних етапах світової історії.

В основу *методології* дослідження покладено загальнонаукові та спеціальні методи (зокрема, діалектичний та порівняльно-історичний методи, системний підхід тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціально-філософського осмислення проблема глобалізації культури набула в дослідженнях С. Хантінгтона, Д. Хелда, М. Згуровського, В. Пантіна, М. Руткевича, Н. Савельєва, А. Уткіна, М. Чешкова, В. Шенаєва та деяких ін. Однак подальші наукові пошуки в цій сфері не втрачають своєї актуальності, враховуючи, що глобалізація (особливо в її культурному вимірі) є процесом суперечливим, інтерактивним та нелінійним. Тому вбачається важливим розглянути глобалізацію в культурно-історичному контексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні дослідники трактують історію культурної глобалізації по-різному, але майже всі точки зору можна звести в цілому до трьох основних позицій: глобалізація культури почалася ще на “зорі історії”; вона розпочалась одночасно із зародженням капіталістичних відносин (у середині XVI ст.) або в процесі експансії капіталізму (у XVIII столітті); або ж – це унікальне явище новітньої історії, пов’язане зі становленням інформаційного суспільства.

До авторів, які бачать у глобалізації процес, що супроводжує всю історію людської цивілізації, можна зарахувати М. Чешкова. Він, розглядаючи глобалізацію культури в історичній ретроспективі, підрозділяє еволюцію глобалізації на три етапи: т. зв. “протоглобалізація” – від неолітичної революції до “осьового часу”¹; зародження глобальної спільноти – від неолітичної революції до епохи Ренесансу й індустріальної революції; розвиток глобальної спільноти – останні 200 років [1, с. 117].

¹ Осьовий час (нім. Achsenzeit) – термін, який введено К. Ясперсом для позначення періоду в історії людства, під час якого на зміну міфологічному світоглядowi прийшов раціональний, філософський, що сформував у людини новий тип мислення. Ясперс датує осьовий час 800 – 200 роками до нашої ери.

Інший дослідник глобалізації культури, М. Руткевич, поширюючи поняття глобалізації на весь історичний процес інтернаціоналізації життя людей, також виділяє в ньому певні етапи. Перший – глобалізація починає свій відлік від інтеграційних процесів Стародавнього світу (головним чином, унаслідок імперських експансій) до Великих географічних відкриттів XV-XIV століть. Другий етап – від становлення капіталістичних відносин в Англії, Нідерландах та в низці інших європейських країн, до фактичного розподілу світу між імперіалістичними державами на початку XX століття. Третій період розпочався в середині XX століття, коли склалася нинішня геополітична карта світу, і продовжується в наш час [2, с. 34].

Керівник Центру вивчення історії глобалізації Н. Савельєв переконаний, що історія глобалізації має такий самий вік, який мають гроші. Вплив грошей став у повному розумінні глобальним, коли обмін товарів і капіталів поширився майже на всю територію планети. Цей процес набув значної інтенсивності в епоху Великих географічних відкриттів, а самі ці відкриття відбулися переважно завдяки глобальним інтересам капіталу, що вже не вписувалися в тодішні політичні і торгово-економічні умови [3, с. 180].

Глобалізація культури не абсолютно нове явище, властиве лише сучасній епосі. Адже жоден історичний етап розвитку людства не стає повною протилежністю попередньому, і жодне явище або процес не виникають із нічого, але завжди мають ознаки попереднього історико-культурного досвіду.

Нові культурні явища виникають не замість, а разом із попередніми, якісно їх трансформуючи [4, с. 78]. Такий погляд на глобалізаційні процеси в культурі дозволяє більш-менш адекватно оцінювати динаміку її розвитку, ставлячи під сумнів унікальність і безпрецедентність феномена глобалізації. Що ж стосується моменту відліку зародження цього процесу, ймовірно, глобалізація власне культури почалася в епоху стародавніх імперій, які існували на Євразійському та Американському континентах, і розвиток суспільства з тих пір характеризується чергуванням якісних стрибків і відкатів назад. Так само і в часовому аспекті глобалізаційні процеси протікали в різних регіонах Землі й у різноманітних культурних середовищах нерівномірно. Однак закономірно, що кожен наступний період культурного розвитку охоплює все коротший період часу – це пояснюється загальною тенденцією прискорення суспільного розвитку [5, с. 64].

Світовий історичний процес не може розвиватися поза культурним контекстом, тому що культура та її досягнення забезпечують його поступальний розвиток. Глобалізаційні процеси в культурі відбувалися і спостерігалися протягом всієї цивілізованої історії розвитку людства, але виявлялися в різні історичні періоди в різних сферах. Тому неможливо коректно оцінити культурну глобалізацію, не розглядаючи її в історичному контексті, не досліджуючи її глибокі історичні корені. Серед найбільш значимих і безперечних її прикладів є поширення світових релігій, типів культури (еллінської, латинської, візантійської тощо), розповсюдження єдиних стилів художнього мистецтва, транснаціональних світських ідеологій.

Чи не найістотнішого прояву глобалізаційні процеси отримали у сфері релігії. Починаючи з VI ст. до н. е. у різних регіонах світу локальний політеїзм все більше поступається місцем монотеїзму, і нові релігійні доктрини набувають зрілих рис. Більш того, світові релігії (мабуть, завдяки їхній універсальній ідеї про порятунок душі) виявилися здатними до подолання культурних розходжень і міжетнічних суперечностей і, можна сказати, стали могутнім глобалізаційним проектом в історії розвитку духовної культури людства. Так, люди в різних частинах світу, при всіх їхніх культурних та мовних відмінностях, мають низку в цілому спільних світоглядних і аксіологічних установок. Однак разом з тим глобалізація завжди давала могутній поштовх й для розвитку національних культур. Будучи свого роду “симптомом” глобалізації, монотеїзм проте не знищив культурне розмаїття у світі.

Глобалізація культури в історичній ретроспективі відбувалася також завдяки імперіям, як частина їхньої “мультикультурної стратегії”. Наприклад, імперія Македонського відіграла чималу роль у поширенні грецької мови, наукових досягнень, античної філософії і літератури на Близькому Сході. Так само Римська імперія транслювала свою культуру на завойовані території, і це багато в чому сприяло поширенню грамотності [6, с. 329]. Антична культура несла в собі риси універсалізму, що потім лягли в основу всієї західноєвропейської цивілізації. Завоювання Олександром Македонським Передньої й Середньої Азії привели до створення величезного регіону елліністичного світу. Грецька культура, в основі своїй секулярна, раціоналізована, схильна до універсалізму, мала потенцію стати спільною для регіону, оскільки вона була цілком спроможна взаємодіяти зі східними культурами (єгипетською, месопотамською, іудейською і навіть перською), створюючи синтетичну форму –

елліністичну культуру. Але, на відміну від еллінської (грецької) культури, що була національною, елліністична культура була космополітичною, універсальною, наднаціональною. Носіями її були, тою чи іншою мірою, всі народи і племена елліністичного світу, які водночас зберігали глибокі місцеві традиції.

Глобалізація культури відбувалася й у Середньовічну епоху. Разом з тим поширення латинської культури в Західній Європі й візантійської – у східнослов'янському регіоні вже ілюструє полярні процеси в глобалізації. За часів Середньовіччя (до Реформації) латинь фактично була єдиною мовою католицької церкви, а також міжнародною мовою науки: саме *lingua Latina* визначила інтернаціональний характер університетів (освітня програма в яких, до речі, була в ті часи відносно уніфікованою).

Необхідно враховувати і той момент, що в середньовічній культурі існувало певне розмежування між “елітарною” культурою вищих категорій суспільства, що справді мала глобалізаційні риси, і народною культурою, яка носила національний (локальний) характер. У цьому бачиться своєрідний парадокс середньовічної культури – парадокс, породжуваний перетинанням народної, “вульгарної” культури із “книжковою” (культурою освічених людей), та взаємодією фольклорних, язичницьких традицій з офіційною церковною доктриною.

Трохи в іншому, світському варіанті культурна глобалізація відбувалася в епоху Ренесансу в Західній Європі, і це було пов'язано із поширенням по всіх європейських країнах тих ідейно-естетичних стилів, які в сучасній теорії культури об'єднує термін “традиціоналізм”. Це, наприклад, такі стилі, як бароко, класицизм, реалізм, романтизм тощо.

Із соціально-філософської точки зору важливим є той факт, що оформлення бароко як стилю мистецтва збіглося з історичним періодом формування національних держав. Культурним підтекстом бароко були нові уявлення про єдність, безмежність, різноманіття та гармонію світу, про його складність й безперервну мінливість. Стилістично ці ідеї знайшли своє втілення в живописі, літературі, музиці, скульптурі та, головним чином, в архітектурі. Світоглядні основи стилю бароко склалися в результаті культурних потрясінь Європи, серед яких були Реформація та відкриття, що докорінно змінили тодішню наукову картину світу. Бароко – один з істотних символів глобалізації, виражений в архітектурі: в різних кутках культурного світу ми можемо споглядати міські ратуші, дворцево-паркові ансамблі,

опери, собори та інші споруди, виконані в цьому стилі [7, с. 122].

Іншим знаковим стилем, що об'єднав всю Європу, був класицизм. Як художній напрямок він оформився у Франції і став диктувати моду в мистецтві протягом XVIII-XIX століть. Примітно, що вперше в історії *стиль* почав сприйматися як найважливіша категорія мистецтва, естетики взагалі, та був свого роду імперативом, що визначав зовнішній вигляд європейських міст й тодішні смаки європейців. Класицизм віддзеркалив й ретранслював гармонію мистецтва античних Греції і Риму, сприйняту крізь призму часів (станом на XVIII століття). Однак національні культури Європи, будучи об'єднані глобальними стилями, не тільки збереглися, але і самотньо розвивалися, привносячи свої неповторні національні риси, свій колорит.

У XVIII ст. народжуються національні держави, коли прообрази націй були переосмислені в контексті економічних, соціальних, ідеологічних і політичних процесів. Якщо до цього часу культурний діалог відбувався, головним чином, між елітами суспільств, то для формування нації була потрібна взаємодія між різними соціальними групами. Тому для конструювання національної історії, виокремлення національно-культурних ідентичностей, свідомо та цілеспрямовано використовувалися різні соціальні сили та інститути. Майже кожен національний уряд прагнув систематизувати національну мову й обмежити використання всіх інших мов, створити національну систему шкільної освіти, встановити контроль над пресою, націоналізувати поштову службу, сформувати національну армію тощо. Починаючи з XIX століття центральне положення глобальних проектів, таких як світові релігії та імперські елітарні культури, було втрачено через розвиток і зміцнення національних культур [8, с. 127]. Мабуть, один з наймасштабніших і найбільш розроблених проектів формування глобальної культури на рубежі XIX-XX століть запропонував комуністичний рух. Однак це вже предмет іншого дослідження.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вимоги до обсягу статті, на жаль, не дозволяють занурюватися ще глибше. Однак викладене вище дає підстави зробити певні узагальнення, які, можливо, сприятимуть кращому розумінню глобальних процесів у сфері культури на різних етапах історії людства.

Можна погодитися, що культурна глобалізація, як і багато інших історичних процесів, має не тільки поступальну, але і хвилюву (циклічну) складову, котра включає і підйоми, і спади в глобальній соціокультурній інтеграції.

Глобальна культура, як гібридна гетерогенна структура із властивим для неї рядом контрадикторних опозицій (глобалізація – локалізація, інтеграція – дезінтеграція, уніфікація – диференціація, космополітизація – націоналізація, масовізація – елітаризація тощо), на сьогодні є еклектичним утворенням, що спирається на спільні точки перетинань окремих національних культур, обумовлені певною культурно-історичною логікою. Важливим елементом в цій структурі є т. зв. “культурно-історичні типи” глобалізації, представлені на різних історичних етапах у вигляді світових релігій, художніх стилів, ідеологічних концепцій тощо. Розвиток окреслених культурно-історичних типів триває і досі, демонструючи культурну єдність людства у різноманітті.

Література:

1. Чешков М. Глобалізація: сутність, нинішня фаза, перспективи / Марат Чешков // Pro et Contra. – 1999. – Т. 4. – № 4: Проблеми глобалізації. – С. 114-127.
2. Руткевич М. Н. Філософське значення концепції устойчивого розвитку / М. Н. Руткевич // Вопросы философии: Научно-теоретический журнал РАН. – Москва, 2002. – № 11. – С. 24-36.
3. Савельев Н. Н. Река времени: История глобалізації мирового развития / Н. Н. Савельев. – Краснодар: Пересвет, 2002. – 260 с.
4. Уткин А. И. Глобалізація: процесс и осмысление / Анатолий Иванович Уткин. – М.: Логос, 2002. – 254 с.
5. Пантин В. И. Циклы и волны глобальной истории. Глобалізація в историческом измерении / В. И. Пантин. – М.: Новый век, 2003. – 276 с.
6. Хелд Д. Глобальные трансформации: Политика, экономика, культура / Дэвид Хелд, Энтони МакГрю, Дэвид Гольдблатт, Джонатан Перратон; пер. с англ. Сапова В. В., Рубанова Б. Л. [и др.]. – М.: Праксис, 2004. – 575 с.
7. Стовпець О. В. Протириччя глобалізації в національній культурі: дис. ... кандидата філософських наук: 09. 00. 03 / Стовпець Олександр Васильович; Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. – Одеса, 2010. – 212 с.
8. Шенаев В. Глобалізація – объективный мировой процесс / В. Шенаев // Многоликая Европа: пути развития / Институт Европы РАН; Отв. ред. М. В. Каргалова. – М.: Интердиалект +, 2002. – С. 123-131.

***Рецензент** – доктор філософських наук, доцент, зав. кафедри всесвітньої історії історико-філософського факультету Південноукраїнського національного університету ім. К. Д. Ушинського
Ю. А. Добролюбська*